

Liliana CREANGĂ,

Șef al Centrului de Cercetări Științifice
al Academiei „Ștefan cel Mare” a MAI

ELEMENTE PROBATORII ÎN JUSTIȚIA MEDIEVALĂ

Rezumat

Una din formele fundamentale de activitate a fiecărui stat este activitatea de înlăptuire a justitiei, de rezolvare a conflictelor de drept apărute. Această activitate s-a realizat și în feudalism. Un principiu fundamental al procesului, pe atunci, era acela ca părțile să își dovedească susținerile, respectiv acțiunile civile sau penale cu care a fost sesizată instanța. Simpla afirmație a părților nesprijinită de alte probe nu putea conduce la câștigarea procesului. Mijloacele de probațiune cunoscute în dreptul feudal au fost: mărturisirea, jurământul părții, declarațiile (mărturiile) martorilor, cojurătorii, blestemul și cartea de „blestem”, înscrisurile, prezumțiile și cercetarea la fața locului. Dreptul nostru cutumiar nu a făcut nici o ierarhizare a mijloacelor de probă. Nu era mai concludent un înscris, decât o declarație de martor. O a doua precizare care se impune este aceea ca recunoașterea pârâtului sau a făptuitorului făcea dovada dreptului, nemaifiind cazul administrării și a altor probe.

Summary

One of the fundamental forms of activity of each state is to carry out justice, to resolve the law conflicts which occurred. This work was done and in the feudalism period. In that period a fundamental principle of the process was that the parties must prove their claims, the civil or criminal actions brought before the court. The simple statement unsupported by other evidence brought by the parties could not lead to winning the process. Probation means known in feudal law were: confession, the party oath, witnesses statements (testimonies), curse and „curse” book, records, presumptions and crime scene investigation.

Our customary law made no evidence hierarchy. A document was no more cogent than a witness statement. A second specification that is required is that the defendant or perpetrator recognition proves right, without administering and other evidence.

În Țara Românească și în Moldova se recurgea în materie civilă la procedură pentru apărarea unui drept încălcat sau doar amenințat de o vătămare. Ea era în general „contencioasă” în cadrul unui litigiu, dar mai putea fi și „grațioasă”, dreptul fiind valorificat necontencios. În vechiul drept nu se făcea teoretic această distincție, dar în practică existau cele două feluri de proceduri [1, p. 295].

Desfășurarea unui proces de judecată nu era posibil dacă nu avea ca temei:

a) Pricina și împlicinații. Pentru începerea, desfășurarea și încheierea unei proceduri de judecată era necesar să existe un litigiu, adică un conflict de interese sub formă de conflict susceptibil să fie adus în fața judecății și să fie rezolvat de aceasta. Judecata apărea în documente sub denumirile de pricină, gâlceavă, treabă. Reclamantul se chema pârâș, jăluitar, prigonitor, iar pârâtul se mai chema prigonit și, în penal, învinuit, ca și astăzi, sau învinovățit.

În dreptul feudal, toți oamenii liberi și persoanele juridice (bisericele, mănăstirile, breslele și chiar satele) aveau capacitatea să stea în justiție. Oamenii dependenți (rumâni sau vecini) puteau sta în justiție numai în procesele în care se puneă în discuție însăși starea lor de dependență. Procesele legate de îndeplinirea obligațiilor derivând din această stare erau rezolvate însă pe domenii de stăpânul țaranului îndatorat, căruia acesta din urmă îi datora ascultare și supunere. Robul țigan fără stăpân avea o personalitate juridică redusă, putând sta în justiție în procesele care priveau persoana sa. Cel cu stăpân era reprezentat de acesta.

În materie penală, stăpânul vecinului sau al țiganului infractor avea alegeie între a-i răscumpăra capul, plătind gloaba și despăgubirea și a-l abandona statului și părții vătămate.

Femeia necăsătorită sau văduvă putea sta în justiție: la începutul secolului al XVI-lea, o fiică își cheamă tatăl în judecată pentru

a-i proceda zestrea promisă și apare personal în instanță [2, p. 143]. Femeia căsătorită stătea însă în instanță asistată de soțul ei sau chiar nu apărea deloc, fiind reprezentată de acesta. Ea era capabilă să stea singură în instanță numai în acțiunea de divorț sau în altă acțiune în legătură cu persoana ei. Îndreptarea legii (gl.109,zac.7-8) și Cartea românească de învățătură (gl.48, zac.7-8) îndrituiau pe bărbați, tați, socri, gineri, logodnici „să pârască la judecătorii” pe cel ce le „va fi suduit” soția, fiica, nora, soacra, logodnica, întrucât „sudalma ei... trece și până la dânșii...”.

b) Reprezentarea în justiție. Împricinații se prezentau de obicei în instanță în persoană. Dar încă din secolul al XVI-lea documentele încep să ateste prezentarea prin reprezentant, folosindu-se pentru aceasta termeni ca: omul unui împricinat, cel care a fost în locul acestuia, vătaf, ispravnic, sau nici o denumire. Până în secolul al XIX-lea se admitea în mod curent reprezentarea unei cete prin șeful acesteia sau prin „cetașii lui”, respectiv „egumenul” sau „călugării mănăstirii” etc.

c) Chemarea în judecată. Valorificarea în justiție a unui drept de natură civilă sau cererea de reparare a unei pagube pricinuite printr-un fapt penal și de condamnare a făptașului se adresau în general domnului țării, printr-o plângere orală sau scrisă (pâră, jalobă, jalbă), înmănată uneori domnului chiar într-un proșap când trecea cu alaiul. În Moldova, după spusele lui Dimitrie Cantemir, plângerea era luată de al treilea spătar, care în momentul când ajungea la curte o pune pe masa domnului. Din secolul al XVIII-lea forma scrisă devine obișnuită la plângerile adresate domnului. În fața celorlalte instanțe și în special în materie penală, atât plângerea cât și procedura continuă să fie, în general, orale ceea ce face ca astăzi urmele lor să fie găsite cu greutate.

d) Fixarea termenului de judecată și aducerea părților. Divanul fiind sesizat printr-o plângere, fixa și el termen de judecată pentru soluționarea litigiului. La termenul fixat sau la cele următoare asculta susținerile părților, administra probele și apoi proceda la judecată.

Se mai putea „lua zi” la divan, ca urmare a unei proceduri grațioase urgente și provizorii, declanșate de domn la cererea unui recla-

mant de a interveni pentru menținerea unui drept al său amenințat sau chiar pentru restabilirea unui drept vătămat. Domnul încredința chiar părții vătămate „cartea de volnicie”, spre a-și putea exercita dreptul pe baza ei sau trimitea porunca unui dregător spre executare cu indicația de a chema părțile în fața lui în acest scop. Câteodată porunca era înaintată direct tulburătorului dreptului, cu arătarea și a pericolului la care se expunea dacă nu i se supunea de îndată. Această procedură tradițională, înrudită cu interdicțiile romane, se asemena, în același timp, cu aceea a ordonanțelor prezidențiale moderne, prin grabnica intervenție a organului judiciar și caracterul provizoriu al măsurii.

Cărțile de volnicie erau de aplicație generală. Ele au fost, însă, foarte mult folosite în materie agrară, fiind un element deosebit de eficace al constrângerii extraeconomice prin care se realiza exploatarea țăranilor dependenți. Tot prin carte de volnicie domnul investea adesea pe un dregător să cerceteze și să judece o pricină, după indicațiile date în porunca domnească.

Dacă un împricinat nu se prezenta la termenul fixat, el putea fi adus prin intermediul forței publice (cu mandat de aducere, în limbaj modern) la noul termen ce se fixa, domnul da „carte” unui aprod sau altui slujbaş domnesc „să fie tare și puternic” a aduce la domnie pe împricinatul care lipsea, cu toate înscrisurile ce are, spre a le înfățișa instanței [3, p.82].

e) Treapădul și ciubotele. Cei aduși la judecată prin intermediul unui slujbaş domnesc ce se deplasa în acest scop suportau cheltuielile lui, numite treapăd, în Țara Românească, și ciubote în Moldova, cheltuieli care uneori erau destul de ridicate.

f) Procesul civil și cel penal. Nu întâlnim în vechea noastră procedură judiciară deosebirea de astăzi între procesul penal și cel civil. Aceleași norme se aplicau în ambele, în afară de ceea ce este specific penalului, ca folosirea torturii în timpul cercetărilor, ca mijloc de aflare a adevărului și sancțiunile cu caracter represiv. Însăși răscumpărarea morții, instituție de origine germanică proprie dreptului feudal, este un semn al confuziei ce se făcea între civil și penal, concepția epocii asupra pe-

depsei permițând ca moartea unui om să fie plătită în bani, în afară de cazuri excepționale, cum ar fi hiclencia. Pe de altă parte, faptele civile erau sancționate uneori penalicește.

Atât în Țara Românească cât și în Moldova dacă chemarea în judecată se dovedea prin probe preconstituite sau prin mărturia pârâtului și împrecinații se prezentau la ziua fixată, pricina se putea soluționa la primul termen. În cazul, însă, când era necesar să se administreze probe ordonate de instanță (jurământ, proba cu martori, cercetare la fața locului, expertiză), pricina se amâna în acest scop.

După administrarea probelor și a contraprobelor cerute de părți, se dezbătea procesul în fond, părțile putându-se prezenta (în civil) personal sau prin vechili. După dezbateri se pronunța hotărârea care, în cazul unei soluții afirmative, ori de câte ori era vorba de pretenții valorificabile în bani urma să se execute asupra averii pârâtului, dacă acesta nu-l îndestula pe reclamant de bunăvoie.

Partea ce invocă un drept trebuie să-l dovedească, dând judecătorului suficiente elemente de convingere în sprijinul afirmațiilor sale. Prin probe se stabilește temeinicia unei afirmații sau realitatea unui fapt. Dar nu se urmărește atât stabilirea adevărului, cât crearea convingerii judecătorului asupra acestuia, proba este un „mijloc de creare a unei convingeri” [4, p.115].

Exista un principiu în dreptul roman, este și astăzi, că cel ce formulează o pretenție sau o acuzație în justiție este ținut să o dovedească. Acest principiu, care nu a fost cunoscut în epoca feudală altor țări străine de influența dreptului roman, s-a aplicat în țările române în acea epocă, cu excepția unor instituții cu origine feudală timpurie și chiar prestatală, cum este cojurătoria.

Mijloacele de probațiune în perioada pe care o studiem erau: mărturisirea împrecinatului, mărturiile martorilor, (co)jurătorii, jurământul împrecinatului, blestemul și cartea de blestem pentru împrecinat sau martori, înscrisurile, prezumțiile, expertiza, cercetarea la fața locului, cunoștința personală a judecătorului. Aceste probe au evoluat ca structură și importanță, (co)jurătorii dispar spre sfârșitul perioadei, blestemul este

utilizat tot mai rar, înscrisurile se întocmesc din ce în ce mai des la încheierea contractelor, martorii se apropie tot mai mult de tipul modern instrumental [5, p.294].

a) Mărturisirea și jurământul. Mărturisirea este recunoașterea de către un împrecinat a afirmațiilor celuilalt împrecinat. Dacă emană de la o persoană capabilă, ea constituie o dovadă completă împotriva celui ce a făcut-o și este irevocabilă. Hotărâri din trecut își sprijină soluția pe mărturisirea pârâtului.

În lipsa unei recunoașteri spontane a împrecinatului se recurgea adesea la jurământul lui, creându-se astfel o dublă responsabilitate în caz de sperjur: față de divinitate, în „viața de apoi”, și față de autoritatea constituită care sancționa penalicește faptul. Pretenția uneia dintre părți era definitiv dovedită prin recunoașterea la jurământ a celeilalte părți sau era iremediabil compromisă prin negarea la jurământ a acesteia. În procesul civil jurământul putea fi prestat de un împrecinat ca urmare a declarației celuilalt împrecinat că înțelege să lege soluția litigiului de acest jurământ(decizoriu), sau din cauză că judecătorul a recurs la el pentru a completa probele existente pe care le găsește insuficiente. Jurământul decizoriu, propriu țărilor latine, este o supraviețuire a probelor legale. Se întâmplă însă, în vechiul nostru drept, ca judecata să supună la jurământ din oficiu pe partea împotriva căreia se afirmase o pretenție sau să îl defere ambelor părți. Împrecinatul căruia se deferea jurământul avea alegerea uneia din următoarele trei atitudini: să îl accepte, să îl refere celeilalte părți, sau să refuze să-l depună. De cele mai multe ori jurământul era ordonat de domn în divan și se lua în biserică, pe evanghelie, de unul sau mai mulți preoți ori înalți ierarhi români sau chiar străini. Uneori era întărit prin blestem. Prin jurământ se putea dovedi orice fel de pretenție.

b) Martorii. În obștea străveche apare o structură probatorie „de tip colectiv arhaic”: mărturia dată de grupul împrecinatului. Definită mai bine, această probă este întâlnită mai târziu în obștile teritoriale. Faptele unei pricini nu erau stabilite în obștea țărănească sau orășenească ori în ceata boierească prin martori izolați, ci prin grupe de megieși, de mahalagii

sau de boieri egali sau superiori împričinatului. Această procedură este primită și lărgită de statul feudal, megieșii care mărturisesc ajung uneori la cifre impresionante ca: 150 de persoane, 100 de oameni din șase sate, oamenii din 12 sate. Acești megieși nu erau (co) jurători, ci martori, pentru că ei atestau faptele, iar prin numărul lor aduceau un gir moral și social. Printr-un lung proces de transformare, ei devin martori de tip roman și modern, adică martori individuali, care nu mai formează un grup organic și mărturisesc ca indivizi. Din documente nu rezultă că grupul organic mărturisea totdeauna sub jurământ. Asemenea martori puteau apărea în orice fel de pricini. Dar îi întâlnim mai ales în hotărnicii [6].

În afară de martorii din proces, mai erau și cei care participau la confecționarea actelor juridice particulare. De cele mai multe ori vânzările, zalogirile, înzestrările și în special testamentele erau făcute în prezența unor martori, aceștia în caz de proces, erau chemați să dea mărturie cu privire la cele știute, uneori sub prestare de jurământ în biserică, pe evanghelie, cheia bisericii sau lacătul ei. Puteau fi martori domnul însuși și boierii ce judecau procesul în divan pentru ceea ce știu cu privire la acesta. Femeile, de asemenea, puteau fi martori. Locul important deținut de oralitate în viața juridică, pe măsură ce urcăm în trecut, explică rolul deosebit jucat în procedură de mărturisire, jurământ și martori, și apariția blestemului.

c) Blestemul și cartea de blestem. Jurămintele luate împričinaților, martorilor, (co) jurătorilor păreau de multe ori că nu sunt destul de convingătoare pentru a-i determina pe aceștia să spună adevărul. Se încerca atunci, în climatul specific epocii, un mijloc de presiune suprem: blestemul, prezentat în procese, adesea, sub forma cărții de blestem care, în general, era colectivă. Înalții ierarhi români (mitropolitul și episcopii în eparhiile lor) aveau căderea să dea cărți de blestem sau de afurisenie din oficiu, la cererea uneia dintre părțile litigante sau la porunca domnului. Unii împričinați, dornici să impresioneze mai puternic pe cel căruia se deferea jurământul, aduceau cărți de blestem chiar de la patriarhii din lumea creștină ortodoxă. Această procedură era

folosită în orice fel de pricini, dar mai ales în hotărnicii, cartea fiind dată direct în fața divanului sau trimisă pentru aflarea adevărului dregătorilor ce făceau cercetări sau audiau martori la fața locului. Cartea de blestem era trimisă, de obicei, prin ispravnic protopopului respectiv, care o încredința preotului local. Acesta chema în biserică pe cei ce trebuiau să jure și le-o citea, punându-le în vedere consecințele sperjurului, apoi le lua jurământul și întocmea un act semnat de martori, pe care îl înainta judecății, care îl lua în considerare cu ocazia dezbaterii pricinii.

La întărirea unor acte juridice particulare, în special în beneficiul mănăstirilor, domnul obișnuia să pună blesteme groaznice care să cadă asupra celor ce le-ar ataca. Testatorii, de asemenea, amenințau cu blestem pe cei ce nu respectau dispozițiile lor de ultimă voință. Mitropolitul însuși pronunța blestemul când testamentul era făcut în viața lui. Întâlnim blesteme chiar în cărțile de judecată penală, date împotriva judecătorilor care ar reveni asupra condamnării.

d) Înscrierile. În numeroase documente din trecut se vorbește de înscrierile emane de la autorități sau de la particulari (cărți, ispisoaice, hrisoave, urice, zapise, dresuri, sineturi), prezentate de împričinați ca mijloace de probațiune și examinate de judecată pentru soluționarea pricinii. Asemenea probe preconstituite erau invocate în special pentru dovedirea stăpânirii imobiliare. În dorința ca actul să fie cât mai eficace, părțile participante cereau adesea întărirea domnească, iar dacă aceasta era prea veche, reînnoirea ei, mai ales dacă actul se și deteriorase.

În caz de dispariție a înscrierilor prin ardere, putrezire, pierdere, distrugere etc., ceea ce se întâmpla destul de des din cauza „relelor” care se abăteau asupra țării, partea interesată cerea divanului reconstituirea lor.

e) Cercetarea la fața locului. Era ancheta care se făcea la fața locului, ca și astăzi, de către instanța de judecată sau un delegat al ei. În ultimul caz, dregătorul delegat, deplasându-se la locul indicat făcea cercetarea ordonată și trimitea instanței lucrările de constatare întocmite. Uneori, conformându-se poruncii primite, după cercetare judeca el însuși, spre

deosebire de ceea ce se petrece în dreptul procesual actual, și își executa tot el hotărârea, referind domnului. Orice constatare materială privitoare la starea unui imobil, și în special la hotărnicii, putea fi făcută prin cercetare la fața locului. Tot o formă de îndeplinire a acestei proceduri era și cea pe care o iniția domnul dând poruncă unui dregător sau fost dregător să se deplaseze la fața locului și acolo „să strângă oamenii bătrâni și megiașii dimprejur”, pe care să-i întrebe asupra faptelor. Pe baza referatului constatat al boierului delegat, domnul dădea hotărârea. Delegatul domnesc era ținut, în general, ca, luând în seamă constatările făcute, să procedeze la executare, sub rezerva, pentru partea nemulțumită, de a se plânde domnului și a-i cere să fie judecat în divan.

f) Expertiza. Se recurgea la expertiză când, pentru lămurirea chestiunilor de ordin tehnic aduse în dezbatere, erau necesare cunoștințe de specialitate. În perioada pe care o cercetăm, experții aveau de constatat mai mult niște stări de fapt sau valoarea obiectelor în litigiu. Domnul trimitea, de exemplu, în acest scop, un dregător care să strângă „boieri și oameni buni”, și chiar oameni de specialitate („meșteri”), care să adeverească „cu sufletele lor” dacă morile unei mănăstiri sunt „necate” de „morile megieșilor” [7, p.270], sau delega mai mulți „boieri de la curte” să meargă la fața locului să constate și să aprecieze valoarea cheltuielilor făcute pentru construirea unei case și a unui zăgaz pe un teren ce trebuia restituit în urma exercitării dreptului de protimis de către rudele vânzătorului [8, p. 13].

g) Prezumțiile. Deși mai rar, prezumțiile, nenumite ca atare, erau și ele folosite în vechiul nostru drept, ca mijloc de probațiune. În virtutea unei prezumții un sat răspundea pentru o moarte de om sau un furt săvârșite pe teritoriul său. Prezumția putea fi combătută însă prin proba contrară și satul era exonerat de răspundere dacă se descopereau răufăcătorii sau chiar și dacă „doi oameni” jurau „că nu știi ei să fie oameni tâlhari în satu lor” [9, p. 22].

h) Cunoștința personală a judecătorului. În vechiul nostru drept, contrar sistemului obiectiv de probațiune din dreptul modern, se admitea că judecătorul își poate întemeia soluția pe cunoștința lui proprie, adică pe ceea ce

el știa cu privire la faptele pricinii dinainte de desfășurarea ei, socotindu-se că nu poate fi o mărturie mai demnă de crezare decât aceasta.

În concluzie, menționăm că unele elemente probatorii în justiția medievală aveau un caracter oficial, dovada fiind acțiunile de constatare realizate de agentul constatat și aprobate de domnitor. Altele însă puteau fi prezentate doar în cadrul unei proceduri specifice, atestată numai în Transilvania încă din feudalismul timpuriu numită „a ordaliilor” sau „judecata lui Dumnezeu”, care avea mai multe forme. O primă formă era aceea a fierului roșu ce consta în ducerea cu mâna pe o anumită distanță a unui fier înroșit de către una din părți sau reprezentantul ei. Ea este atestată pentru secolul al XIII-lea într-un important document, intitulat Registrul de la Oradea, ce cuprinde, în afară de o parte introductivă privind formele religioase uzitate în decursul acestei proceduri, relatări despre 389 de cazuri judecate cu utilizarea acestei probe în fața capitlului din Oradea, între anii 1208 și 1235 [10, p.158].

Bibliografie

1. Doc. din 1693-1705 (Hurmuzachi, XIV, p. 295).
2. Doc. 24 apr. 1510, DRH, B. II, p. 143, nr. 68.
3. Hurmuzachi, supl. II/1, p. 234; ibid., III, p. 82.
4. H. Levy-Bruhl, *Aspects sociologiques du droit*, Paris, 1955, p. 115.
5. A. Sacerdoțeanu, „Cea dintâi pedeapsă de hiclenie în Țara Românească”, în *Revista de Istorie*, 1936, p. 294.
6. CSR, p.187; D. Cantemir, *Descriptio*, II, c. XII.
7. Doc. 11 ian.1624, DIR, B, XVII/4, p.270, nr. 379.
8. Doc. 20 iun. 1606, DIR, A, XVII/2, p.13, nr.16.
9. D.Fotino, *Istoria Daciei*, t. II, p.22.
10. I.C. Cătuneanu, *Curs elementar de drept roman*, Cartea Românească, București-Cluj, ed. III, 1927, p.158.